

Ege Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Ege Social Science

Sayı 1, Cilt 1, Temmuz 2018, Sayfa 1- 11

SAHA TÜRKLERİNİN İNANÇ SİSTEMİNDE KARTAL

Muvaffak DURANLI

Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dünyası Edebiyatları ABD,
muvaaffak.duranli@ege.edu.tr

Geliş Tarihi: 02.05.2018

Kabul tarihi: 05.06.2018

Yayınlanma Tarihi: 20.07.2018

Özet

Farklı kültür ve inançlarda ortak unsurlar yer almaktadır. Geçmişte her kültürel yapı bu unsurun kendisine ait olduğunu ve diğer kültürlerle geçtiğini iddia etmiştir. Günümüzde ise farklı coğrafya ve kültürlerde diğer kültürel yapılarla ortaklıklar olması daha doğal kabul edilmektedir. Farklı kültür ve inançlarda kartal ile ilgili sembol ve inanmalar bu tür ortak unsurların başında yer almaktadır. Hemen hemen her kültürde kartalla ilgili inanmalar bulmak mümkündür. Bunun yanı sıra çok farklı coğrafyalarda yer alan devlet yapılarında kartal bir güç ve iktidar sembolü olarak görülmüş ve devletin arma, bayrak ve yapılarında belirgin bir sembol olarak yer almıştır.

Farklı kültürler tarafından kabul edilen bütün bu tür ortak unsurları farklı kılan tek özellik, her kültürün bu ortak unsuru kendi dünya görüşü ve inanç sistemiyle şekillendirmiş olmasıdır. Sibiry topraklarını yurt edinmiş çok az Türk topluluğundan bir olan Saha Türkleri de gerek gündelik hayatlarında gerek inanç sistemlerinde kartala ayrı bir önem vermişlerdir. Makalede genel olarak Saha Türklerinde kartalla ilgili inançlara yer verilecek ve bu topraklarda kartalın kutsal bir varlık olarak algılanma biçimi üzerinde durulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kartal, Saha Türkleri, İnanç, Ritüel, Kült

Ege Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Ege Social Science

Issue 1, Volume 1, July 2018, Pages XX- XX

EAGLE IN THE BELIEFS OF SAKHA TURKS

Abstract

There are common elements in different cultures and beliefs. In the past, every cultural structure claimed that this element belongs to itself and passed on to other cultures. Today, in different geographies and cultures, partnerships with other cultural structures are regarded as suitable for the cultures. Symbols and beliefs about eagles in different cultures and beliefs are at the forefront of such common elements. It is possible to find beliefs about the eagle in almost every culture. In addition, in states and governments in very different geographical regions, the eagle has been regarded as a symbol of power and potency and has been a symbol of the state's arms, flags, and structures.

The unique feature of these common elements recognized by different cultures is that each culture has shaped this common element by its own system of worldview and belief. Sakha Turks, who are one of the few Turkish communities living in Siberia, have given a special importance to eagles both in their everyday lives and belief systems. In this article, the Saha Turks' beliefs about the eagle will be mentioned, and the way the eagle is perceived as a sacred being will be emphasized.

Keywords: Eagle, Sakha Turks, Belief, Ritual, Cult

Giriş

İnanç sistemlerinde pek çok kült evrensel özellikler taşımaktadır. Evrensel olarak tanımlanan kültürlerin temel özelliklerini; dünyanın farklı coğrafyalarında yaşayan ve farklı kültür daireleri içinde yer alan halklarda benzer veya yakın özelliklerdeki inanç ve ritüellerin, bir nesne veya kavram etrafında toplanması olarak tanımlayabiliriz. Bu tür kültürler arasında özellikle hayvanlarla ilgili kültürler ilk sırada yer almaktadır.

Bazen insana korku salan, bazı durumlarda ise her an insanın yanında olan hayvanlar zaman içinde bir kültü dönüştürmüştür. Elbette coğrafi faktörler de bu tür kültürler üzerinde etkili olmuşlardır. Örneğin yılanın yaşayamayacağı Sibiryâ topraklarında yılanla ilgili yaygın inançlar yer almazken, bölgede “ormanların efendisi” olarak kabul edilen ayı ile ilgili inanç ve uygulamalar yoğunluk kazanmaktadır.

Hayvanlarla ilgili kültürler arasında hemen hemen yeryüzünün bütününde yaşamını sürdüren kartal ön sırada yer almaktadır.

Bugüne değin ülkemizde yapılan inanç ve kültür merkezli çalışmalarda kartala da yer verildiği bilinmektedir. Kartalla ilgili inanç ve uygulamaların incelendiği çalışmalarda çoğunlukla ya Selçuklu dönemi çift başlı kartal sembolü ele alınmış (Çoban, 2015: 56- 80) ya da genel çalışmalarda Yunan, Roma ve diğer Batı kültürlerindeki kartal sembolü üzerinde durulmuştur (Armutak, 2004: 150). Türk kültüründe kartalla ilgili inançlara yer veren az sayıdaki çalışmada ise çok kısa olarak Saha Türklerindeki kartalla bağlantılı inançlara genel olarak değinilmiştir (Ögel, 1993: 289; Kalafat, 1995: 77).

Yukarıda belirttiğimiz kaynaklar dışında da kartalla ilgili çalışmalar yer almaktadır, fakat makalede bilgi tekrarına düşmemek için alanında belirgin bir boşluğu dolduran bu makalelerdeki bilgilere yer vermeyecek, Saha Türklerinde ve bugüne değin ülkemizde pek inceleme konusu olmamış halklardaki kartalla ilgili inançlara değinmeye çalışacağız.

Kartal, pek çok halk tarafından “göğün kralı” olarak algılanmaktadır. Sibiryâ halklarındaki kartal kültürüyle ilgili çok az çalışmanın yazarından biri olan Lev Yakovleviç Şternberg, gerek Saha Türklerinde gerekse diğer halklarda kartalın bir kültür hayvanı olarak gördüğü saygının temelinde ilkel insanın bu hayvan karşısında duyduğu korkunun yer aldığını iddia etmektedir. Ona göre tırnaklarıyla iri bir hayvanı göklere çıkarmasına imkan veren gücü nedeniyle kartalı, “ilkel” insan karadaki diğer vahşi ve yırtıcılardan daha farklı bir yere koymasına ve bu güçlü varlığın çevresinde bir hale oluşturmaya neden olmuştur (Şternberg, 1925: 718).

Bazı Sibiryâ Halklarında ve Çuvaşlarda Kartal Kültü

Doğu Sibiryâ'nın eski halklarından Eskimolarda kartalla ilgili inançlar sözlü kültürde belirgin bir şekilde yer almaktadır. Örneğin bir Eskimo masalında ormanda kaybolan oğlu Tagrak'ı aramaya giden avcı Kanak, bir dağın doruğunda açlıktan ve soğuktan ölmek üzere olan iki kartal yavrusunu kurtarma ödülü olarak oğlunu bulur. Fakat bu masaldaki ilginç unsurlardan biri kartalların don değiştirmesi ve ölen kartalların birer adaya dönüşmesidir (Sangi, 1985: 378- 383).

Bu anlatım, Eskimolar arasında kartalın hem ödüllendiren bir işlevi olduğunu hem de bir tür etiyolojik efsanelere kaynaklık ettiğini düşünmemizi sağlamaktadır.

Saha Türkleri ile aynı coğrafyayı paylaşan Yukagirlerin masallarında da kartal, kurtarıcı olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsan yiyenden kaçmak isteyen iki kardeş ilk denemede şahinin sırtına binerek uzaklaşır, fakat insan yiyen tarafından tekrar yakalanırlar. İkinci denemelerinde ise insan yiyen uyduğunda yanlarına gelen kartalın sırtına binerler ve kartal onları göğe götürür (Jukova, 2012: 89).

Günümüzde Yukagirler, Saha Türkleri ile aynı coğrafyayı paylaşmakta ve yok olma tehlikesi içinde bulunmaktadır. Topluluğun daha belirgin bir nüfusa sahip olduğu 1800'lü yıllarda Yukagirler üzerine çalışan Rus ve az sayıdaki Avrupa bilim insanları inanç çalışmalarında kartala değinmemişlerdir. Bunun temel nedeni ise Yukagir inanç sisteminin Saha Türklerine çok benziyor olmasıdır. Bu benzerliği küçük etnostaki inançların önemsenmesinin sonucudur.

Batı Sibirya topraklarının köklü halklarından olan ve 1930'lara kadar kaynaklarda adları Ostyak-Samoyed olarak geçen Selkuplarda da kartal saygı gören hayvanlar arasında yer almaktadır.

“Selkupların dünya görüşüne göre, limbı, lebıra- kartal gökyüzü ve güneşle bağlantılı saygı duyulan bir kuştur. Selkuplar hiçbir zaman kartal öldürmemişlerdir, onu canlı yakalar ve yaşlanıncaya dek çadırlarında beslerler” (Prokofyeva, 1952: 98). Prokofyeva, Selkuplar, kartalın, kutsal ağacın güneşli tarafında ya da tepesinde oturduğuna inandıklarını belirtir. Bu ağacın oyuklarında daha yeni doğmuş insanların ruhları saklanırmış (Prokofyeva, 1961: 69).

Selkup mitolojisi üzerine çalışan G. İ. Pelih, Minley adlı kartalın demir kanatlı bir şeytan, güçlü ve yaşlı bir ruh olduğunu belirtir. Onun diğer adları Lab- ira (yaşlı kartal) ve Şelab (yaşlı yılan) dır. “Onun ağzı, koca bir delik gibidir. Minley çok yaşlıdır. O tufana kadar yaşamıştır. Minley kanat çırpıtığında fırtına başlar. O kanatlarını açtığında güneş tutulması olur. Yakın zaman öncesinde Minley, iskorbüt gibi ızdırap verici bir hastalığı yok etmiştir. Minley onu takip etmiş, sonunda yakalamış ve korkunç gagasıyla küçük parçalara ayırıp yutmuştur” (Pelih, 1998: 67).

Bu yönüyle kartal, Selkuplar için bir kurtarıcı rolü üstlenmiştir. Bölgedeki besin dengesizliği nedeniyle pek çok Sibirya topluluğunun geçmişte iskorbüt gibi hastalıklardan aşırı derecede etkilendiği bilinmektedir.

Sibirya halklarından oldukça uzak bir coğrafyada yaşayan Çuvaşlar arasında da kartal kültü yaygındır. Çuvaşlarda kartal, sakral bir dünyanın temsilcisidir. Metinlere göre kartalın tünediği ağaç veya direk okyanus, deniz veya bozkırın ortasındaki mistik bir ülkede yer almaktadır (Salmin, 2012: 248).

Salmin, Çuvaş masallarında yaygın motiflerden birinin de kahramanın kartalın üstünde öbür dünyadan kurtuluş motifi olduğunu belirtmektedir. Bunun için kahraman, bazı masallarda bir fıçı, iki fıçı, kırk fıçı et, bazı masallarda kırk fıçı su alır, bolca peksimet alır. Bu yiyecekler uçuşu sırasında kartalı beslemek içindir. Bu uzun zaman zarfındaki yolculukta bu yiyecekler bittiğinde Pattar adındaki kahraman bazı masallarda koltuk altından, bazı masallarda ise kalçasından et kesip kartalı doyurur (Salmin, 1994: 281).

Çuvaş masallarının bu yaygın motifi, Çuvaşların geçmişte kartal beslediğinin bir yansıması olmalıdır. Gündelik hayatta günümüzde olmayan unsurlar genellikle o toplumun masallarında yer almaktadır. Bu masalda besin maddelerinin belirgin sayılarla ifade edilmiş olması, ayrıca kartal için belirli besin maddelerinin kullanılmış olması bunu ortaya koymaktadır. Eğer masal metni toplumun geçmişi ile gerçekçi bir bağ oluşturmasaydı, o zaman kartalı beslemek için tek bir besin maddesi yer alabilirdi.

Saha Türklerinde Kartal

Saha Türkleri kartala genel olarak “hotoy” adını vermekte (Sleptsov, 1972: 503) ve onu diğer yırtıcı kuşlarla eş değerde görmektedirler. Saha Türkleri kartalın da aralarında bulunduğu şahin, doğan, atmaca gibi kuşları “tıngırahtah kıl” (tırnaklı kuş) olarak adlandırmaktadırlar (Gurviç, 1977: 197).

Saha Türklerinin yaşadığı coğrafyanın çoğunlukla kuzey bölgelerinde araştırmalarını yoğunlaştırmış olan İ. S. Gurviç, kartalın diğer hayvanlar arasındaki yerini şu şekilde belirtir. “Orta dünyaya ait olan bütün hayvanlar belirli bir hiyerarşiye göre yer almaktadır... Kuşlardan ilk sırayı kartal, aladoğan, kuğu, baykuş alır” (Gurviç, 1977: 197).

“Diğer Sibiryalı halklarında olduğu gibi Saha Türklerinde kuşlar arasında en saygı göreni kartaldır. Onu; hotoy, toyon, efendi olarak adlandırır. Şarkılarda onun güzelliği ve gücü övülür: çengel gagası, sivri tırnakları, geniş kanat açıklığı, küçük kuşları ürküten gözleri, gücü... Kartalı kuşların hamisi Hotoy- Ayı adlı göksel ilahın oğlu sayarlar, bazı efsanelere göre de bu ilahın yeryüzünde canlanmış şeklidir... Kuşların göçüyle ilgili ünlü bir masalda bütün kuş halkı üzerinde önder, efendi olarak kartalın seçildiği ve ona tam olarak itaat edildiği anlatılmaktadır” (Ergis, 1974: 145- 146).

Bu adlandırmalara G. V. Ksenofontov, “Homporuun Hatoy Ayı” şeklini de ekler. O, ailenin temsilcisi olarak saygı gören bir ruhun koyu gri kartal şekline büründüğünü ve bu şekilde kendi soyuna görüldüğünü, bu nedenle de koyu gri kartalın bir tür soy ilahı olarak kabul edildiğini belirtir (Ksenofontov, 1977: 240).

Saha Türklerinin inanç sistemlerini Sibiryalı diğer Türk halklarıyla karşılaştırmalı olarak çalışan N. A. Alekseyev’in bildirdiğine göre kuşlara gösterilen saygının temelinde sadece geçmişte totem olma olgusu yer almamaktadır:

“Saha Türklerinin kuşlara duyduğu saygıda onların majik özelliklerinin kalıntıları yansımasıdır. Mesela Saha Türkleri kuzguna yaklaşımda- onun bir totem olmasının yanı sıra “kötü” bir güçle bağlantılı olarak ona sabit bir antipati görülmektedir. Saha Türkleri kuzgunun üç yüz yıl yaşadığına, onun geleceği görme yeteneği olduğuna, onun insanların kaderini bildiğine inanırlar. Yolda onunla karşılaşılması veya onun bir çadırın yakınına gelip garklaması halinde mutlaka felaket geleceğine inanırlar” (Alekseyev, 1980: 99).

Araştırmacı A. A. Popov, bu tür kuşlarla karşılaşan erkeklerin yere kadar eğilip elleriyle yüzlerini kapadıklarını ve kadınların ise kolsuz, motifli ‘tanalay’ adlı elbise giydiklerini belirtmektedir (Popov, 1949: 281).

Benzeri inançlar yaklaşık yüz yıl önce Verhojansk çevresinde derleme yapan İ. A. Hudyakov tarafından da belirtilmiştir. Hudyakov, Saha Türklerinin bu tür yırtıcı kuşlardan aladoğanla ilgili inançları için şu bilgileri vermektedir:

“Bana Eginliler şunları anlattılar: Atalarımızı eskiden kendi çocuklarını yermiş. Yaşlı bir adamla karısı yaşarmış. Onlar artık büyümüş olan çocuklarını yemek istemiş, hazırlanmışlar. Onlara bu kuş (aladoğan) gelmiş, bir hayvanın yününü getirmiş ve çocuğa doğru atmış. O zaman anne baba durmuş, çocuklarını öldürmemişler; oğlan ise kuşun peşinden gitmiş, ölmüş hayvana ulaşmış ve onun etini ana babasına getirmiş; ana baba bu eti yemiş, çocuklarını canlı bırakmışlar. O zamandan itibaren onlar aladoğanı ilah saymaya başlamışlar” (Hudyakov,1969: 270).

Eginlilerin aladoğana bu yüzden saygı gösterdiklerini belirten araştırmacı erkeklerin bu kuş yanlarından geçerken eğildiklerini, gelinlerin aladoğanın önünden geçmediklerini, insanların bu kuşa çıplak gözükmeyi bile bir tür saygısızlık kabul ettiklerini belirtmektedir (Hudyakov, 1969: 270).

Burada bir kuşu ilah olarak kabul etmenin nedeni, toplumun varlığını sürdürmesinde yardımcı bir rol oynayan kuşa gösterilen saygıdır.

Bu tür saygının bazı bölgelerde daha uç noktalara vardığı görülmektedir. Hudyakov, bölge adı vermese de bazı bölgelerde bu kuşun tüyünü bile çiğnemenin büyük günah sayıldığını, bunu yapan insanların bütün kemiklerinin kırılacağına, güçsüzleşeceğine ve ölümlerine aladoğan gibi bağırarak öleceğine inanıldığını belirtmektedir (Hudyakov, 1969: 270).

Hudyakov’un verdiği aladoğanla ilgili inançlar kartal için de aynı derecede söz konusudur. Fakat yine de bir toplumda az olsa olumsuz davranışlar görülebilmektedir. Genelde kartalın aşırı yediği ve bu yüzden uçamayıp uzun süreli bir yere konduğu düşünülmektedir. Böyle bir durumda “... aptal bir kişi kartalı yakalar ve keser. Sonra bu adam aklını kaçıırır, kurur, bütün kemikleri ağrır, eğrilir ve kartal gibi bağırır. Akıllı bir Saha Türkü böylesi bir durumda kartalın karşısında şapkasını çıkarır ve ‘Dedemiz, efendimiz! Biz sana dokunmuyoruz, sen de bize dokunma!’ der. Aladoğan ve kartala ateş etmek büyük günahdır; kuş bunu anlar ve öcünü alır” (Hudyakov, 1969: 271).

Ksenofontov, Nam bölgesinde kuğunun da ilah olarak kabul edildiğini ve gelinlerin, genç kızların bu kuşların sesini duydukları anda süslenip, kürk şapkalar giyip avlulara çıktığını, Fakat Kangalas bölgesinde kartalın ilah olarak kabul edildiğini belirtir. Ona göre Kangalaslılar, şarkılarında bile kartalı övmekte ve kendilerini kartal gibi görmektedirler. Ksenofontov tarafından Rusça çevirisi verilen şarkı metni şu şekildedir:

- ✓ “Deriden dizginleri
- ✓ Söğüt ağacı kabuğundan koşumları
- ✓ Sağlam eyerleri,
- ✓ Kan kırmızısı donlu atları olan,
- ✓ Kara kanatlı ilah kartal,
- ✓ Her zaman kanlı ağızları
- ✓ Kanlı Kangalaslılar” (Ksenofontov, 1977: 118)

Ksenofontov tarafından verilen şarkı metni 1921 yılı Ağustos ayında Fedor Krivoşapkin adlı Taastaah bölgesi sakininden derlenmiştir.

Şarkı sadece kartalı övmemekte, aynı zamanda Kangalaslıların kendilerini kartal gibi gördüklerini de anlatmaktadır.

Kartaldan Gelen

Saha Türklerinde koruyucu ruh anlamında kullanılan “tanara” kelimesi saygı duyulan pek çok hayvan için kullanılmaktadır. Her boyun bir tanarası olduğu inancı yakın zamana kadar korunmuş ve özellikle efsane ve masallarda yer almıştır. Yakın anlamda kullanılan başka bir kelime de “törüt” kelimesidir. Kök, köken, temel anlamlarını taşıyan bu kelime tanara’ya yakın anlamlar içerse de daha çok bir boyun, ailenin kökenini açıklamakta ve aynı zamanda onların sahip olduğu koruyucu ruhu tanımlamakta kullanıldığı anlaşılmaktadır. Örneğin her iki ifade toyon (hotoy) tanaralah (koruyucusu kartal olan) ve toyon (hotoy) törütteh (kökeni kartaldan gelen) ifadeleri kartalla bağlantısı olan ve ataları kartala saygı duyan insan, boy ve aileyi tanımlamaktadır (İonov, 1913: 2). Fakat gündelik hayatta kartala duyulan saygı bir tabu derecesine ulaşmakta ve hotoy tanaralah veya hotoy törütten ifadeleri yerine horo tanaralah veya horo törütteh ifadelerinin kullanıldığı görülmektedir (İonov, 1913: 2- 3).

Saha Türklerinde insana çocuk veren tanrıça Ayıısı’tır. Ayıısı’tın yerine bazen diğer kutsal varlıklardan da çocuk istenmektedir. Bu kutsal varlıkların başında kartal gelir. Çocuğu olmayan kadınların da kartaldan çocuk istedikleri ve bu isteğin sonucu doğan çocuklara “hotoi törütteh” (kartaldan gelmiş) adını verdikleri kaymaklarda belirtilmektedir (İonov, 1913: 8).

İonov bu adlandırma şeklini bir tür “harıstan” olarak adlandırmaktadır. Onun gözlemlerine göre Saha Türkleri bazı nesne ve kavramları ya felaketten kaçınmak ya da kutsal varlığın adını doğrudan söylemenin uygunsuz bir söyleyiş biçimi olduğunu kabul ederek gerçek adları söylememeyi yeğlediklerini düşünmektedir.

İonov’un harıstan’ı anlatmak için verdiği ilginç bir örneği aktarmak yerinde olacaktır. “Örneğin nehrin kıyısında duran yolcular, ‘Yarın bu nehri geçeceğiz’ demezler, onun yerine özel bir ifade kullanırlar: ‘Sarsın ababititten antah kördösön körüöhvüt- yarın baba annemizin buraya gelmesini isteyeceğiz’ (İonov, 1913: 3). Bu, Saha Türklerinin nehrin, daha doğru bir ifade ile suyun iyisine veya ruhuna duydukları saygının bir yansımasıdır.

Kartal, Ateş ve Güneş

Saha Türklerinin mitolojik tasavvurlarına göre kartalın fonksiyonları oldukça çok ve çeşitlidir. Yazın gelişiyle ilgili şarkıda kartalın kanat çırpışıyla kışın geri kaldığı, onun güçlü çığlığıyla korkunç fırtınanın canlanması sonucu kış boğasının boynuzları kırılmaktadır.

Genel olarak Saha Türklerinde kartalın gelişi ile baharın geldiği, onun gidişinin ise sonbaharın gelişinin işareti olduğu inancı yaygındır. Şternberg, bu inancın Saha Türkleri dışında Gilyak, Samoyed, Çulım

Tatarları arasında da yaygın olduğunu belirtmekte ve buna dayanarak kartalı “Saha Türklerinin Dionisos”u olarak adlandırmaktadır (Şternberg, 1925: 719- 720).

Diğer halkların mitolojisinde olduğu gibi kartal insanlara ateşi getirir. Vilyuy bölgesinde yaşayan saha Türklerinde şu mit kaydedilmiştir: “Çok eskiden, insanlar daha azken bütün Saha Türkleri birlikte yaşarmış. Günün birinde güçlü bir rüzgar çıkmış ve bütün insanları çeşitli yönere dağıtmış, onların da ateşi kalmamış, çünkü daha önce elde ettikleri ateş sönmüş. O zaman her boya farklı kuşlar ateş getirmişler, bu boylar da bu kuşları ilah saymışlar. Bu kuşların arasında kuğu, aladoğan ve kartal da varmış...” (Popov, 1949: 281).

Kartalın güneş ve ateş bağlantısından daha da önemli olan onun yılın dönüşümünde belirleyici motif olarak yer almasıdır. İonov tarafından derlenen “Yılın Gelişi” şarkısında kartalın gagasını ayağına üç kez sürmesiyle ayazın (kış boğası) bir boynuzu kırılır; kartalın üç kez gıklaması ile ormanın kırağıları erimeye başlar; altı kez gıklaması ile güneş daha yukarıya çıkar, sıcak bir rüzgar eser ve ayazın ikinci boynuzu da kırılır: bütün bunlar olduğunda karlar erimeye, dereler akmaya başlar (İonov, 1913: 2).

Kartal, Şans, Mutluluk ve Zenginlik

“Kartal, kendisini iyi karşılayan ve bolca ikramda bulunan insana mutluluk ve zenginlik getirebilir. Eğer kartal bir Saha Türkünün evi yakınında belirirse o kartala saygı gösterir ve ona et verir, eğer yeterli et yoksa o zaman bir buzağı keser” (Ksenofontov, 1977: 27).

Saha Türklerinin inancında kutsal hayvanlardan sayılan kartal, efsanelere bu yönüyle damgasını vurmuş bir ilahtır. Onun kutsallığı ve insanlara kut verdiği bilinmektedir. Bazı efsanelerde kartal sadece insanlara değil, hayvanlara da kut vermektedir. 1900’lerin başında Saha Türkleri arasında yapılan bütün araştırma gezilerine katılan ve pek çok derleme gerçekleştiren S. İ. Bolo’nun derlediği ve Ergis’in yayınladığı efsane bu açıdan ilgi çekicidir. Efsanede Omogoy’un tek oğlu olarak tanıtılan Keltegey Tabık’ın beyaz burunlu bir köpek yavrusuyla dostluğu anlatılırken “Bir gün sabahleyin avlunun ortasında yer alan kurumuş bir çam ağacına bir kartal kondu. Dilini çıkararak köpek yavrusu yukarıya (kartala) baktığında kartal onun ağzına beyaz köpük koydu, köpek yalandı ve bunu yuttu. Bu, kartalın ona “baht” verdiği ve bu yavrunun farklı bir av köpeği olacağı anlamına gelir” (Ksenofontov, 1977: 28).

Ölü Kartala Gösterilen Saygı

Yaşarken hayvana gösterilen saygının hayvanın ölüsüne de gösterilmesi, onun bir inanç ögesi olarak kabul edildiğini ortaya koymaktadır. İonov, kartalı işlediği makalesinde bulunan ölü bir kartalın da insan gibi gömülmesi gerektiği üzerinde dururken “... onu arangasa (bir tür mezar) gömmek ve ona şu duayı söylemek gerekir.

Üöse kötögülüm törüt sirger, bu doiduga argiyıma! Altan ungoohun arangastatım, kömüs unguohhun kötültüm!

Kalkabildiğin yere kadar kalk, bu dünyaya dönme! Senin bakır kemiklerini ben arangasa koydum, senin gümüş kemiklerini kaldırdım!" (İonov, 1913: 7) diyerek kartalın ölüsü için toplumun gösterdiği saygıyı ve onun için söylenen dua metnini vermektedir.

Ayrıca İonov, günümüzde bu töreni her erkeğin yapabileceğini belirtir. Geçmişte sadece şaman kadınların ve kartal soyundan gelen bir erkeğin yapması uygun görülmüştür.

Masal ve Efsanede Kartal

Bir inanma ögesi olmasının yanı sıra kartalın masalarda kahramana yardımcı, yol gösterici olarak da yer aldığı görülmektedir. Alıp TuYGun adlı masalda kartalın kahramana eşine giden yolu gösterdiği, bunun karşılığında da kahramanın burnunun ortası akıtmalı, omuzları benekli atını kartala kurban ettiği anlatılmaktadır (Hudyakov, 1969: 272).

Kartal, Saha Türkleri arasında derin bir saygı görmekte ve bazı uluslarda bu saygı daha aşırı dereceye varmaktadır. Örneğin Kangalas bölgesi halkı kartalı hem koruyucuları hem de ilahları saymaktadır. Elley'in nesillerinden Doyduusa Darhan ile ilgili efsanede kartalın neden koruyucu ve bir ilah mertebesine yükseltildiği daha açık bir şekilde anlatılmaktadır. "Tunguzlar onun annesinin bütün ailesini öldürdükten sonra kadını götürdü, fakat kadın onlardan kurtulmayı başardı. O son günlerinde hamile olduğu için yolda açlıktan ve yorgunluktan hasta düştü. Kar hafif hafif erimeye başladığında bahar gelmişti. Kadın Lena'yı geçerek boş adada yattı ve ölümü bekledi, fakat birden siyah bir yaban horozunu tırnaklarında tutan koyu gri bir kartal geldi ve avını kadının üzerine düşürdü. Kadının kemerinde kav ve çakmak vardı. Ateş yaktı, şışte yaban horozunu pişirip yiyerek gücünü topladı ve hayatta kaldı. Kadın sağ salim evine ulaştı ve oğlunu doğurdu... O zamandan beri Kangalaslılar kartalı kendi ilahları ve koruyucuları saymaya başladılar" (Ksenofontov, 1928: 18. efsane).

Kartal ile İlgili Olumsuz Görüşler

Bazı bölgelerde bütün olumlu yönlerine karşın kartal, olumsuzluklarla bağlantılı olarak da algılanmaktadır. Örneğin Nam bölgesinde 1888 ve 1889 yıllarında yaptığı gözlemlerden harekete V. L. Seroşevskiy şu bilgileri verir. "Rüyada kartal görmek, kötüye işarettir. Kartal kutsal bir kuştur, o ayı toyonun kuşudur (Nam bölgesi, 1888)"; "Kartalı görmek iyi değildir, onun uçtuğu yerde iyilik olmaz (Nam bölgesi, 1889)" (Seroşevskiy, 1896: 633). Burada yer alan olumsuz örnekler Nam bölgesinden derlenmiştir ve bu bölge dışında kartala olumsuz yaklaşım yaygın değildir.

Sonuç

Kartal, dünyanın hemen hemen bütün toplumları tarafından saygı duyulan, korkulan, kutsal olduğuna inanılan bir hayvandır. Kartal dışında neredeyse hiçbir hayvan bu kadar farklı coğrafya ve kültürlerde kutsal olarak görülmemiştir.

Saha Türkleri günümüzde de kartala saygı gösteren halklardan birisidir. Elbette günümüz toplumunda hızlı değişimlerle birlikte pek çok inanç unsuru ya unutulmakta ya da eski gücünü yitirmektedir. Bu durum belirli ölçüde Saha Türklerinin inançları için de söz konusudur.

Saha Türklerinin inanç sistemleri üzerine yapılacak günümüz çalışmalarıyla kartalın toplumun inanç sistemi içinde ne derecede önem taşıdığı ortaya konulacaktır. Bu çalışmanın kaynakçasında kullanılan pek çok çalışma 1800'lerin sonundan ve 1950'li yıllara kadar olan bir dönemde kaleme alınmıştır. Bu nedenle de günümüz inanç sistemini tam olarak yansıtmamaktadır. Günümüzde yapılacak alan çalışmaları ile inanç sisteminde oluşan değişimleri görmek, geçmiş ile yaşanan günü doğru karşılaştırmak ve değişimleri izlemek mümkün olacaktır.

Kaynakça

- Alekseyev, N. A. (1980). *Rannie Formı Religii Tyurko- Yazıçnıh Narodov Sibiri*. Novosibirsk.
- Armutak, A. (2004) Doğu ve Batı Mitolojilerinde Hayvan Motifi: II. Sürüngenler, Balıklar, Kanatlılar ve Mitolojik Hayvanlar. *İstanbul Üniversitesi Veterinerlik Fakültesi Dergisi*, S. 30, ss. 143- 157.
- Çoban, İ. (2015) Türk İkonografisinde Kartal Motifi ve Çağdaş Türk Resmine Yansımaları. *İdil*, Cilt 4, Sayı 16, Volume 4, Issue 16, ss. 56- 80.
- Ergis, G. U. (1974). *Oçerki Po Yakutskomu Folkloru*, Moskova.
- Jukova, L. N. (2012). *Oçerki Po Yukagirskoy Kulture, Mifologičeskaya Model Mira*, Novosibirsk.
- Gurviç, İ. S. (1977). *Kultura Severnih Yakutov- Olenevodov, K Voprosu O Pozdnih Etapah Formirovaniya Yakutskogo Naroda*. Moskova,
- Hudyakov, İ. A. (1969). *Kratkoe Opisanie Verhoyanskogo Okrug*. Leningrad.
- İonov, V. M. (1913). Orel Po Vozzreniyam Yakutov. *Sbornik Muzeya Po Antropologii i Etnografii Pri İmperatorskoy Akademii Nauk*. C. 1, S. 16, Petersburg, ss. 1- 34.
- Kalafat, Y. (1995). *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, Ankara.
- Ksenofontov, G. V. (1977). *Elleyada. Materialı Po Mifologii i Legendarnoy İstorii Yakutov*. Moskova.
- Ögel, B. (1993). *Türk Mitolojisi*. c. 1, Ankara.
- Pelih, G. İ. (1998). *Selkupskaya Mifologiya*. Tomsk.
- Popov, A. A. (1949). Materialı Po İstorii Religii Yakutov Bivşego Vilyuysogo Okrug. *Sbornik Muzeya Antropologii i Etnografii*, C. XI, Moskova- Leningrad, ss. 254- 323.
- Prokopyeva, E. D. (1952). K Voprosu O Sotsialnoy Organizatsii Selkupob (Rod i Fratriya)", *Sibirskiy Etnografičeskiy Sbornik*, c. 18, Moskova- Leningrad, 1952, ss. 88- 107.
- Prokopyeva, E. D. (1961). Predstavleniya Selkupskih Şamanov O Mire (Po Risunkami i Akvarelyam Selkupov). *Sbornik Muzeya Antropologii i Etnografii*, Moskova- Leningrad, c. 20, ss. 54- 74.
- Salmin, A. K. (1994). *Narodnaya Obryadnost Çuvaşey*, Çeboksarı,
- Salmin, A. K. (2012). "Orel v Etnografii Çuvaşey", *Lev Şternberg- Grajdanin, Uçeniy, Pedagog. K. 150- letiyu So Dnya Rojdeniya*, Petersburg, 2012, ss. 247- 253.
- Sangi, V. M. (1985). *Legendı i Mifi Severa*, Moskova.
- Seroşevskiy, V. L. (1986). *Yakuti. Opit Etnografičeskogo İssledovaniya*, S. Petersburg.
- Sleptsov, P. A. (1972). *Yakutsko- Russkiy Slovar*, Moskova,
- Şternberg, L. Y. (1925). Kult Orla U Sibirskih Narodov (Etyud Po Sravnitelnomu Folkloru). *Sbornik Muzeya Antropologii i Etnografi*. Leningrad. c. V, S. 2, ss. 717- 740.